

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN ISRAEL (2007)

Pentru oricine este interesat de fenomenele culturale și artistice majore, o călătorie în Israel din perspectiva specialistului în istorie și arheologie, dar și din postura de *homo religiosus*, reprezintă desigur o experiență seducătoare.

Oportunitatea de a pune în practică un asemenea deziderat s-a datorat acordului de colaborare dintre Academia Română și Academia de Științe și Discipline Umaniste a Israelului, care funcționează în parametri pozitivi de circa un deceniu și jumătate. La luarea deciziei de a uza de programul de cooperare au cumpănit mult sugestiile și impulsionările venite din partea colegului prof. dr. Silviu Sanie, familiarizat în detaliu cu valorile din patrimoniul muzeelor, cu relevanța istorică și culturală a monumentelor și cu resursele documentare ale marilor biblioteci universitare și ale centrelor de cercetare diseminate în cuprinsul Israelului.

De comun acord cu partenerii israelieni, deplasarea de documentare s-a desfășurat începând de la 22 octombrie 2007, punctele stabile ale sejurului fiind fixate în principalele centre științifice și culturale din țară: Tel Aviv (22 – 30 octombrie) și Ierusalim (30 octombrie – 8 noiembrie).

În cel dintâi oraș am lucrat prioritar în Biblioteca de științe umanistice Elias Sourasky din cadrul Universității, alcătuind un întins și modern campus, situat în extremitatea nordică a metropolei, într-o ambianță peisagistică atractivă. Universitatea a fost fondată în 1956 prin contopirea a trei așezăminte cu rosturi didactice, dar ampla sa dezvoltare datează din ultimele decenii. Aceasta are în componere nouă facultăți, cu 106 departamente, 90 de institute de cercetare și mai multe biblioteci specializate, dotate după standarde internaționale elevate, fondurile pentru ridicarea și utilizarea noilor construcții fiind asigurate nu numai de autoritățile naționale, ci și de sponsori generoși din străinătate. Biblioteca Elias Sourasky, denumită astfel după numele unui întreprinzător om de afaceri (1899–1986) originar din Polonia și stabilit în Mexic, care a finanțat construirea ei, este remarcabilă prin fondul său bogat de publicații israeliene și din întreaga lume, literatura științifică românească fiind însă, din păcate, reprezentată în mică măsură.

Dintre unitățile de învățământ și cercetare am vizitat mai amănunțit The Jacob M. Alkow Department of Archaeology and Ancient Near Eastern Cultures, bucurându-mă de ospitalitatea prof. dr. Moshe Fischer, reputat specialist în domeniul antichității clasice, cu preocupări orientate spre arhitectura romană din perioada imperială. Profitând de staționarea la Tel Aviv, am avut ocazia să vizitez câteva muzee și obiective arheologice și arhitecturale reprezentative. Foarte instructive și revelatoare pentru civilizațiile de pe țărmurile orientale ale Mediteranei, începând din preistorie și până în epoca medievală și modernă, am găsit exponatele ceramice, numismatice, de orfevrărie, sticlărie etc. din colecțiile Muzeului Eretz Israel, dispuse în pavilioane separate, amplasate într-un imens parc cu vegetație specifică regiunii. La Tel Aviv Museum of Art am admirat o remarcabilă colecție de pânze ale măștrilor occidentali.

Un obiectiv turistic de cel mai mare interes îl constituie Jaffa (Yaffo), inițial centru aparte, dar unit în prezent cu Tel Aviv-ul, prin extinderea perimetrului său urban spre sud în ultimele decenii. Cercetările arheologice au dezvelit urme consistente de locuire aferente perioadelor de dominație egipteană, romană, bizantină, arabă, cruciată și mamelucă, în vreme ce epoca stăpânirii otomane este reprezentată prin construcții civile aflate și astăzi în stare de funcționare, masate într-un cartier de autentică factură orientală, contrastând tranșant cu liniile arhitecturale moderne, cu iz occidental, ale Tel Aviv-ului. Prin însăși geneza sa, Tel Aviv-ului (nume ce se traduce prin „Colina primăverii”) era menit să-și înscrie evoluția în alte coordonate, fondarea sa datorându-se unui grup de evrei din Jaffa, care în anul 1909 s-au mutat în vecinătatea nordică a vechiului port maritim, unde populația majoritară era alcătuită din arabi.

Grație amabilității profesorului Moshe Fischer am putut vizita pe îndelete, cu explicațiile competente de rigoare, întinsele rezervații arheologice circumscrise celebrelor cetăți ale antichității și evului mediu: Apollonia și Caesarea de pe litoralul mediteranean, ambele cu regim de „parc național”, ce le conferă protecția specială a autorităților.

Cea dintâi a fost fondată la sfârșitul secolului al IV-lea înaintea erei creștine de către fenicieni, care au denumit-o Arsuf, după numele lui Reshef, una din principalele lor divinități, zeu al războiului și al furtunilor. În decursul perioadei elenistice, atributele lui Reshef au fost transferate lui Apollon, ceea ce a determinat și schimbarea numelui localității. Înflorirea sa reală și dobândirea statutului de autentic centru urban începe de-abia odată cu mijlocul secolului I î.Hr., când litoralul est-mediteranean a intrat sub hegemonia Romei. Evoluția ascendentă a Apolloniei a continuat și în perioada bizantină, când orașul era cunoscut sub numele de Suzussa, pentru ca, după cucerirea arabă din 638, să se revină la vechea sa denumire de Arsuf. Din vremea dominației Bizanțului s-au păstrat ruinele unui impozant lăcaș de cult și ale unui sofisticat sistem de cisterne și rezervoare de apă. Doi ani după cucerirea Ierusalimului de către cruciați și crearea regatului omonim, în 1001 oștile lui Balduin I au pus stăpânire și pe orașul de pe țărmul Mediteranei, unde în deceniile următoare s-a refuncționalizat zidul de incintă ridicat de arabi și s-a construit – în 1241 – o impozantă citadelă, care s-a aflat în stare de utilizare până în anul 1265, când a fost ocupată de armatele sultanului mameluc Baibars, pentru ca ulterior să fie lăsată în părăsire. Resturile citadelei, refăcute cu grijă în ultimii ani, dau măsura abilității cruciaților în domeniul arhitecturii militare. O impresie copleșitoare lasă și vestigiile degajate și restaurate la Caesarea, unul din centrele citadine cele mai faimoase ale antichității, cu un destin istoric în mare parte similar cu acela al Apolloniei, de care o despart mai puțin de 40 de km. Fondarea așezării de la Caesarea a avut loc în perioada hegemoniei persane și este pusă, de asemenea, pe seama fenicienilor. Dezvoltarea sa deosebită s-a consumat însă de-abia în epoca elenistică și în cea romană. Lui Herod cel Mare i se datorează amenajarea unui întins port și construirea unui impozant palat rezidențial, ulterior construindu-se un teatru (aflat și astăzi în uz, după prealabile renovări), un amfiteatru, apeducte, lăcașe de cult, degajate în mare parte grație amplelor săpături cu caracter metodic inițiate încă în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și care sunt continuate și astăzi de echipe de experți din SUA și Israel. Aceste cercetări au relevat înflorirea orașului în perioada stăpânirii romane (când a găzduit cartierul general al Palestinei și a devenit cel mai important centru economic și politic din regiune) și bizantine, eclipsa accentuată de după cucerirea arabă, revigorarea corespunzătoare epocii cruciate și distrugerea sa în urma expansiunii Sultanatului mameluc.

A doua parte a stagiului documentar israelian s-a desfășurat la Ierusalim, a cărui aură fascinantă, încărcată de mister, se lasă greu definită. Dacă din punct de vedere al documentării în bibliotecă, Ierusalimul oferă aceleași largi disponibilități precum Tel Aviv-ul, în schimb, sub aspect arhitectural, al tradițiilor sale culturale și confesionale milenare, străvechiul centru din Iudeea reprezintă fără îndoială un unicat, dând impresia că patronează ascendența spiritului asupra temporalului. Cumulând atributul de sanctuar pentru trei religii monoteiste, Ierusalimul este o metropolă emblematică a identităților divergente, a contrastelor tranșante, aparent ireconciliabile, între arhaic și modern, între Orient și Occident. La fel ca și la Roma sau Istanbul, străbătându-i străduțele înguste flancate de lăcașe de cult din Vechiul oraș, delimitat de zidurile maiestuoase ridicate de cruciați și recondiționate de otomani, și de alte monumente de deconcertantă diversitate, ai posibilitatea să pătrunzi spre esența istoriei locurilor într-un mod mult mai profitabil decât prin lectura a zeci de tratate din cele mai docte.

Cele patru segmente delimitate geometric din Vechiul oraș, corespunzând cartierelor separate pe criterii confesionale și etnice – creștin, musulman, armean și evreiesc –, îmbracă trăsături specifice. Primele două sunt animate de un efervescent comerț stradal de tip bazar, în vreme ce celelalte două au un aspect auster. Interesul major al pelerinilor creștini polarizează în chip firesc spre Catedrala Sfântului Mormânt, care de fapt însumează un mare număr de lăcașe îngemănate, construite în momente cronologice diferite (cel mai vechi datează din vremea lui Constantin cel Mare, fiind distrus de perși în 614), de diverse comunități – grecești, orientale și occidentale – și total lipsite de unitate arhitecturală, ceea ce nu le privează însă câtuși de puțin de atractivitate.

De-a lungul timpului, mai mulți domni ai Moldovei și Țării Românești, secondați de înalte fețe bisericești, au ținut să-și exprime evlavie prin generoase donații pecuniare pentru Sfântul Mormânt, la acestea adăugându-se cărți și vase liturgice și odăjdii bisericești, a căror primă inventariere i se datorează cărturarului Marcu Beza, consul al României la Ierusalim în perioada interbelică. Potrivit tradiției, locul crucificării de pe Golgota corespunde în mare parte cu cel al mormântului lui Iisus Hristos. Spre Catedrala Sfântului Mormânt șerpuieste prin cartierul musulman și cel creștin *Via dolorosa*, pe traseul căreia se găsesc capelele și bisericile ridicate pe locurile unde au avut loc flagelarea, judecarea și celelalte secvențe ale calvarului Mântuitorului.

În extremitatea răsăriteană a cartierului evreiesc se află Zidul plângerii, punct central de rugăciune și pelerinaj pentru practicanții religiei mozaice, în vreme ce în partea de sud-est a Vechiului oraș se profilează

silueta elegantă, dominată de cupola aurită, a Domului de pe Stâncă (Qubbet el-Sakhra), așa-numita moschee a lui Omar, unul din lăcașele sfinte ale musulmanilor, care, spre deosebire de Catedrala Sfântului Mormânt, încastrată între construcții cu destinații diferite, este plasată într-un ansamblu arhitectonic spațiat, astfel că este pusă pe deplin în valoare. Moscheea a fost construită între anii 685/688 și 699, din inițiativa califului Abd el-Malek, suferind mai multe extinderi și reparații capitale, după ce în vremea Regatului latin al Ierusalimului cruciații îi rezervaseră o altă destinație.

În imediata apropiere a Zidului plângerii a fost amenajat Parcul arheologic al Ierusalimului (Davidson Center), unde au fost degajate urmele edificiilor din componența Celui de-al Doilea templu, precum și din perioada bizantină, islamică timpurie (palatul Omeiazilor, turnul fatimid), cruciată, ayubidă și mamelucă. Construirea Celui de-al Doilea Templu, extinsă pe durata mai multor decenii, spre mijlocul secolului al VI-lea î.Hr., a avut loc în perioada dominației persane, după sfârșitul captivității babiloniene, iar distrugerea sa s-a consumat în anul 70 d.Hr., atunci când armatele lui Titus s-au dedat la reprimarea sângeroasă a revoltei evreilor împotriva stăpânirii romane.

Pe lângă numeroase biserici, am vizitat peștera Zadekiah situată între porțile Damasc și Herod și mai multe așezăminte muzeale: Muzeul Rockefeller, Muzeul Biblic, Muzeul Israelului și Muzeul de Artă Islamică, toate beneficiare ale unor colecții arheologice de inefabilă valoare. Ideea de a se întemeia un muzeu pentru vestigiile provenind de la Locurile Sfinte a fost avansată încă în anii primului război mondial, iar materializarea ei a avut loc de-abia în 1938, când a fost inaugurat sub denumirea de Muzeul Arheologic al Palestinei. După „Războiul de Șapte zile” i s-a atribuit numele multimilionarului John D. Rockefeller, ale cărui munificente donații au făcut posibilă deschiderea și dotarea sa. Cele mai vechi exponate din Muzeul Rockefeller datează din preistorie, iar cele mai noi din perioada stăpânirii turcești, ilustrată, între altele, de remarcabila ceramică de Iznik. Piese arheologice de mare diversitate sunt expuse și la Muzeul Biblic, al cărui registru cronologic se încheie cu epoca romană.

Faima mondială a Muzeului Israelului este conferită în primul rând de manuscrisele esenienilor descoperite la Qumran, lângă Marea Moartă. Muzeul de Artă Islamică, inaugurat în anul 1974, deține o bogată colecție de țesături, manuscrise, precum și obiecte din metal și ceramică datorate meșteșugarilor arabi, persani, mameluci și otomani. Ceramica de Iznik, la fel ca și cea provenind de la atelierele de la Kashan, este, de asemenea, bine reprezentată.

Atașându-mă la un grup de pelerini descinși la Biserica Ortodoxă Română „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe” (a cărei piatră de temelie a fost pusă în anul 1935), am avut posibilitatea de a ajunge în câteva din obiectivele principale de la Locurile Sfinte evocate în *Noul Testament*, pe un traseu ce a străbătut Iudeea, Samaria și Galileea. La Nazareth am vizitat casa Dreptului Iosif, soțul Sfintei Fecioare, unde a avut loc Buna Vestire. Pe locul respectiv, în prima jumătate a secolului al IV-lea s-a ridicat un lăcaș de cult pus pe seama inițiativei Sfintei Elena, căzut în ruine, deasupra cărora, după cel de-al doilea război mondial, s-a proiectat de către arhitecții italieni o impunătoare biserică catolică. Plecând din Nazareth, am ajuns la Cana (Kafr Kana), unde – potrivit *Evangheliei* de la Ioan – Iisus Hristos a săvârșit prima sa minune, iar apoi la Muntele Tabor, locul Schimbării la Față, și la Muntele Fericirilor, de unde a propovăduit Mântuitorul. La renașterea rosturilor spirituale de pe Muntele Tabor un aport însemnat l-a avut arhimandritul Irinarh Roseti (1771–1859), originar din Focșani, care cu multă râvnă și devoțiune s-a angajat să ctitorească o biserică ortodoxă, dar n-a mai apucat să o vadă terminată din cauza vârstei înaintate.

În partea nordică a Mării Galileei (Lacul Tiberiada) se află amplasat vechiul oraș Capernaum (Capharnaum, Kefar Nachum), legat, de asemenea, de activitatea de propovăduitor a lui Iisus Hristos. Între vestigiile sale arhitecturale, degajate în urma investigațiilor arheologice, se detașează o sinagogă din secolul al IV-lea și o biserică octogonală bizantină din veacul următor. Tot pe țărmul Mării Galileei, în partea sa vestică, am făcut o scurtă escală în importantul centru citadin de la Tiberias (Hammath Teberias), fondat la începutul secolului I al erei creștine de către Herod Antipas, unul din fiii și succesorii lui Herod cel Mare, și denumit astfel după numele împăratului Tiberius. Cercetările arheologice, întreprinse începând din anul 1921, au surprins aici bogate vestigii romane, bizantine și omeiade, între care și mai multe sinagogi. Dintre acestea se remarcă în mod deosebit sinagoga lui Severus, unde s-a conservat un admirabil mozaic din secolul al IV-lea, cuprinzând inscripții grecești și aramaice, un zodiac, candelabre cu șapte brațe și alte ornamente realizate la un înalt nivel artistic.

Un alt traseu de călătorie a vizat Bethleemul, principalul obiectiv al pelerinajului în centrul din Iudeea reprezentându-l grotă unde s-a născut Mântuitorul, deasupra căreia s-a ridicat o biserică, alături de care – pe

Câmpul păstorilor – se află un lăcaș de cult ce adăpostește mormintele celor trei păstori care l-au adorat în iesle pe Pruncul Iisus, precum și un osuar, unde s-au depus craniile copiilor uciși din porunca lui Irod (Herod), dar și osemintele victimelor masacrului provocat de invazia perșilor din anul 614.

După ce am parcurs un drum dezolant prin Pustiul Iudeei, printre culmi înalte și golașe și prin așezări rurale palestiniene marcate de spectrul sărăciei extreme, am descins la Mar Saba în vecinătatea Mării Moarte, mănăstire ctitorită de Sfântul Sava spre sfârșitul secolului al V-lea, cu numeroase refaceri și adaosuri ulterioare, administrată de prelați greci, în comunitatea cărora s-au integrat însă și monahi originari din România. Prezența acestor cuvioși sihastru în lăcașul din Pustiul Iudeei are o veche tradiție, bazată pe bunele relații cu domnii și mitropoliții din Țările Române, care în mai multe rânduri au făcut danii mănăstirii Sfântului Sava. În anul 1583, la solicitarea ieromonahilor mănăstirii, Petru Șchiopul le-a acordat un loc în perimetrul central al Iașilor pentru a-și ridica o biserică, lăcaș cu o planimetrie fără paralele în arhitectura ecleziastică locală, realizat probabil după planurile unor meșteri greci. La câțiva kilometri mai la nord de Mar Saba se află mănăstirea Sfântului Teodosie cel Mare, neobosit organizator al vieții monahale din Iudeea. Revenit la Ierusalim, am avut drept următoarea țintă a periplului biblic grădina Gethsimani, unde s-a recules și rugat Iisus Hristos înainte de a fi arestat și întemnițat prin complicitatea lui Iuda. În apropiere se găsește Muntele Măslinilor, aici păstrându-se piatra de pe care a avut loc Ridicarea la Cer, integrată inițial într-o rotundă distrusă, cuprinsă în prezent într-un minaret ridicat în perioada dominației turcești. La mănăstirea Eleon de pe Muntele Măslinilor s-au remarcat prin smerenie duhovnicească în ultimul veac mai multe călugărițe originare din România. La mică distanță de mănăstirea Eleon, tot pe o colină dominantă, a fost amplasată o biserică rusă, construită în anul 1886 din dispoziția țarului Alexandru III, pe locul în care existase anterior un lăcaș de cult armenesc, unde s-a păstrat capul Sfântului Ioan Botezătorul, înainte de strămutarea sa la Constantinopol.

La fel ca și la Tel Aviv, la Ierusalim mi-am împărțit timpul între vizitarea muzeelor și monumentelor, pe de o parte, și studiul în biblioteci, pe de altă parte, urmărind probleme aflate în conexiune cu tema înscrisă în planul de cercetare al Institutului de Arheologie și cu aspecte ce vor face obiectul investigațiilor personale ulterioare. În acest scop am lucrat în mai multe biblioteci, a căror dotare și organizare modernă, la standardele cele mai exigente de pe plan mondial, am apreciat-o în mod deosebit: la biblioteca din subordonația instituției Israel Antiquities Authority, aflată în același imobil cu Muzeul Rockefeller, la Biblioteca Națională, Biblioteca Muzeului de Artă Islamică și biblioteca centrală de la Hebrew University, în primele două beneficiind de amabilele consilieri ale lui Baruch Brandl și, respectiv, Lucian Zew Herșcovici. Pe de altă parte, împreună cu Baruch Brandl, directorul arhivelor și bibliotecii afiliate de Israel Antiquities Authority, am convenit asupra modalităților concrete de a iniția schimburi de publicații periodice între instituțiile pe care le reprezentăm. Aceași bună impresie ca și Alma Mater de la Tel Aviv mi-a lăsat-o Hebrew University din Ierusalim, cel mai vechi așezământ de învățământ superior din cuprinsul actualului stat al Israelului, cu aproape 23000 de studenți. Ideea înființării sale încolțise încă la sfârșitul secolului al XIX-lea în rândul unor reprezentanți ai organizațiilor sioniste, fiind ulterior susținută cu aplomb și de Albert Einstein. Condițiile pentru concretizarea ei s-au ivit după ce britanicii au primit mandatul administrării Palestinei, astfel că piatra de temelie a Universității a fost pusă în 1918 pe muntele Scopus din partea de nord a orașului, pentru ca inaugurarea sa oficială să se amâne până în anul 1925.

Dintre cadrele didactice de la Hebrew University, am avut prilejul să mă întrețin mai îndelung și mai eficient cu prof. dr. Reuven Amitai de la Institutul de Studii Asiatice și Africane din cadrul Facultății de Umanistică, director la Centrul Nehemia Levtzion de Studii Islamice, specialist consacrat în istoria medievală a regiunilor levantine, cu preocupări persuasive pentru problema raporturilor dintre mongolii ilhanizi și Sultanatul mamelucilor. Cunoașterea aprofundată a cronisticii arabe și a altor categorii de izvoare orientale, ca și acuitatea explorării lor, i-au creat un bun renume în literatura de specialitate a domeniului, astfel că schimbul de idei și de informații cu profesorul Reuven Amitai a fost foarte profitabil.

De altfel, întreaga călătorie de documentare într-un stat cu o zestre culturală impresionantă, dar și cu o evoluție dinamică precum Israelul, cu reală receptivitate pentru înnoire și progres, cu deschidere pentru colaborări în toate domeniile vieții științifice, poate fi cotate drept pe deplin fructuoasă, aprecieri pe care le facem nu de dragul metaforei. Singurul regret pe care l-am încercat la plecarea spre țară a fost că timpul avut la dispoziție pentru cunoașterea patrimoniului cultural de valoare inestimabilă de la Locurile Sfinte s-a dovedit fatalmente extrem de scurt.

Fig. 1. Imagini din călătoria de documentare în Israel. A – Fortificațiile cetății de la Caesarea ridicate de cruciați; B – Portalul principal al Catedralei Sfântului Mormânt de la Ierusalim; C – Parcul arheologic al Ierusalimului (Davidson Center) cu ruine din Perioada Celui de-al Doilea Templu și vestigiile ulterioare.